

Arkkiatri – ihmiset ja instituutio

Arkkiatrin arvonimen historiaa

Arkkiatrin arvonimi on käytössä vain Suomessa, ja se on myönnetty sekä autonomian että itsenäisyyden aikana kuudelle lääkärielle; jälkimmäisen kauden aikana vain yhdelle samanaikaisesti. Arkkiatrin arvonimen haltija on 1900-luvun puolivälin jälkeen koettu yleisesti lääkärin ammattikunnan vanhimmaksi ja terveydenhuollon arvostetuksi asiantuntijaksi. Arkkiatrin julkiseen toimintaan liittyy nykyään erikoislaatuinen instituutio, joka on muotoutunut arvonimen haltijoiden henkilökohtaisten ominaisuuksien mukaisesti. Arkkiatrin arvostus perustuu hänen taitoonsa tarkastella avoimesti ja puolueettomasti terveydenhuoltoon liittyviä myönteisiä ja kielteisiä piirteitä.

Arkkiatrin virkanimike (arkhe = ylin, ensimmäinen + iatros = lääkäri) tunnettiin jo antiikin Kreikassa. Rooman valtakunnassa oli arkkiatreja keisarien henkilölääkäreinä ja terveydenhuollon hallinnon johtotehtävissä. Arkkiatrin virkanimike otettiin Ruotsissa käyttöön 1600-luvun alussa, jolloin Suomi oli osa Ruotsia. Arkkiatrin arvo myönnettiin aluksi hallitsijan henkilölääkäreille ja sittemmin myös lääkäreille, jotka toimivat puheenjohtajina Collegium medicumissa, valtakunnan lääkin-täitoimen keskuselimessä, sekä erälle muille ansioituneille lääkäreille (Forsius 1992, Kouvalainen 1997).

Suomesta tuli vuonna 1809 Venäjän keisarikunnan autonominen suuriruhtinaskunta. Suomen Collegium medicumin puheenjohtaja, anatomian ja fysiologian professori Gabriel von Bonsdorff (1762–1831) sai meillä vuonna 1817 ensimmäisenä arkkiatrin arvonimen. Se oli uuden hallitsijan suopeuden osoitus ansioituneelle lääkärielle, sillä asiasta ei ollut mää-

räystä ohjesäännössä. Autonomisen ja itsenäisen Suomen arkkiatrit vuosina 1809–2009 on lueteltu **TAULUKOSSA**.

Arkkiatrin arvonimen saajia on ollut vuoden 1809 jälkeen kaikkiaan 12. Heistä Gabriel von Bonsdorff, Lars Törnroth ja Evert Bonsdorff olivat arvonimen saadessaan virassa ja muut eläkkeelle siirtyviä. Vain Richard Sievers ja Risto Pelkonen eivät ole olleet yliopiston professorin virassa. Vuosina 1844–1913 arkkiatreja oli joskus samanaikaisesti kaksi ja lyhyen aikaa jopa kolme (Oker-Blom 1987, Forsius 1992).

Eräät lääkärinkunnan johtavista edustajista osoittivat 1900-luvun alkuvuosina mieltään venäläisiä vallanpitäjiä kohtaan. Lääkintöhallituksen pääjohtajaksi vuonna 1890 nimitetty kirurgian professori, todellinen valtioneuvos Fredrik Saltzman erosi virastaan vuonna 1902 vastalauseena suomalaisten laittomille asevelvollisuuskutsunnoille. Pääjohtajana vuodesta 1906 toiminut sisätautiopin dosentti, ylilääkäri ja myöhempi professori Richard Sievers (1852–1931) puolestaan erotettiin virastaan vuonna 1911. Syynä olivat kiistat, jotka liittyivät Tampereen yleisen sairaalan uudisrakennuksen käyttöön ottamiseen. Vallanpitäjien suopeus johtavia lääkäreitä kohtaan väheni, eikä uusia arkkiatrin arvonimiä myönnetty enää vuosina 1897–1917 (Forsius 1992).

Suomen itsenäistyttyä tasavallan presidentti sai vuonna 1919 oikeuden myöntää arvonimiä ja ansiomerkkejä. Ensimmäisen arkkiatrin arvonimen sen jälkeen sai edellä jo mainittu Richard Sievers vuonna 1928, jolloin edellisestä arkkiatrin arvonimen myöntämisestä oli kulunut 32 vuotta ja viimeisen arkkiatrin kuolemasta 15 vuotta. Valtiovallan myöntämä arkkiatrin arvonimi on nykyään tiettävästi käytössä vain Suomessa. Latinankielinen virkanimi-

TAULUKKO. Autonomisen ja itsenäisen Suomen arkkiatrit vuosina 1809–2009.

Arvonimen myöntämisyösi	Arvonimen saaja	Arvonimen saajan eräitä aikaisempia tehtäviä
1817	von Bonsdorff, Gabriel (1762–1831)	Anatomian ja fysiologian professori, Collegium medicumin puheenjohtaja
1833	Törngren, Johan Agapetus (1772–1859)	Kirurgian ja synnytysopin professori, vt. lääkintätoimen pääjohtaja
1844	Törnroth, Lars Henrik (1796–1864)	Kirurgian ja synnytysopin professori
1859	Bonsdorff, Evert Julius (1810–1898)	Anatomian professori
1885	Hjelt, Otto Edvard August (1823–1913)	Patologisen anatomian ja valtiolääketieteen professori
1896	Björkstén, Johan Isak (1828–1912)	Lääkintöhallituksen osastopäällikkö, lääkintöneuvos
1928	Sievers, Klas Richard (1852–1931)	Sisätautiopin dosentti, Lääkintöhallituksen pääjohtaja, professori
1933	Karvonen, Juho Jaakko (1863–1943)	Ihotautiopin ja syfilidologian professori, Lääkintöhallituksen pääjohtaja
1943	Renkonen (aik. Streng), Werner Oswald (1872–1951)	Bakteriologian ja serologian professori
1952	Ylppö, Arvo Henrik (1887–1992)	Lastentautiopin professori
1992	Oker-Blom, Nils Christian Edgar (1919–1995)	Virologian professori, yliopiston rehtori ja kansleri
1995	Pelkonen, Risto Lauri Agathon (s. 1931)	Sisätautiopin dosentti, professori

ke archiater on edelleen mm. paavin henkilöä-kärillä Vatikaanivaltiossa (Forsius 1992, Risto Pelkonen, henkilökohtainen tiedonanto).

Arkkiatrin arvonimi nykyään

Tasavallan presidentti myöntää arvonimet valtioneuvostossa tunnustuksena kansalaisansioista. Ehdotuksen arvonimen saajasta tekee yleensä valtion, kunnan tai kirkon viranomaisena, korkeakoulu, laitos tai yhdistys ja joskus jopa yksityinen kansalainen (Forsius 1992).

Arkkiatrin arvonimi on itsenäisyyden aikana ollut samanaikaisesti vain yhdellä lääkäriä, ja Richard Sieversin jälkeen uusi arkkiatri on nimitetty aina pian edellisen kuoltua. Arkkiatrin arvonimi on elinaikainen. Myönnettävistä arvonimistä säädetään nykyään presidentin asetuksella. Vuonna 2000 annetun asetuksen (381/20.4.2000) mukaan arkkiatrin arvonimi voi olla samanaikaisesti vain yhdellä henkilöllä. Sitä ei ole toistaiseksi myönnetty naiselle, mutta mahdollisuus siihen on tietenkin olemassa (Forsius 1992).

Vaikka arkkiatrin arvonimeen ei liity mitään tehtäviä tai muita velvollisuuksia, sen haltijaan kohdistuu tavanomaisesta poikkeavia odo-

tuksia niin lääkärikunnan kuin suuren yleisön keskuudessa. Tähän on vaikuttanut erityisesti Arvo Ylpön 40 vuotta kestänyt arkkiatrikaus, joka toi hänet yleiseen tietoisuuteen lastentautien tutkimuksen ja hoidon uranuurtajana, erittäin suosittuna terveydenhuollon asiantuntijana sekä lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin puolestapuhujana. Häntä kutsuttiin osuvasti myös lääkärikunnan vanhimmaksi. Ylpön monipuolista toimintaa lääkärinä ja arkkiatrina on kunnioitettu muistomerkillä Hopeinen puu, joka paljastettiin 26.2.2010 Suomen Lääkäriliiton 100-vuotisjuhlien yhteydessä (Kouvalainen 1997, Hopeinen puu 2009).

Ylpön jälkeen oli tarvetta saada arkkiatrin arvonimen haltijaksi lääkäri, joka voisi jatkaa hänen viitoittamallaan uralla. Nils Oker-Blomin vuonna 1992 menestyksellisesti alkanut kausi arkkiatrina keskeytyi kuitenkin jo vajaan kolmen vuoden kuluttua sairauden johdosta. Sen vuoksi vuonna 1995 arkkiatrin arvonimen saanut Risto Pelkonen on 15 viime vuoden aikana saanut kantaa ne monet odotukset ja paineet, joita arvonimen haltijaan on liitetty (Forsius 1992).

Arkkiatrin arvonimen erityisasema oli johdettu siihen, että sen myöntämisen yhteydessä noudatettiin tavallisuudesta poikkeavaa

käytäntöä. Parina viime kertana Suomalainen Lääkäriseura Duodecim, Finska Läkaresällskapet ja Suomen Lääkäriliitto ovat tehneet arkkiatrin arvonimen saajasta yhteisen ehdotuksen. Tämä on ollut mahdollista sen vuoksi, että Suomen lääkärikunta on pysynyt jatkuvasti varsin yhtenäisenä. Arvonimilautakunta on lisäksi pyytänyt lausunnot maamme kaikilta lääketieteellisiltä tiedekunnilta ennen asian esittelemistä presidentille (Forsius 1992).

Arkkiatri lääketieteen asiantuntijana

Koska arkkiatrin arvonimen saamiseen ei liity mitään erityisiä velvollisuuksia eikä vaatimuksia, arkkiatrin toiminta ja julkinen kuva muotoutuvat hänen oman luonteensa ja aktiivisuutensa mukaisesti. Nykyään meillä on vertailukohteena se lääketieteen ja terveydenhuollon asiantuntijan rooli, jonka Risto Pelkonen on 15 vuoden kuluessa antanut arkkiatrin arvonimen haltijalle.

Pelkonen (2009a) on itse sanonut: ”Arkkiatrin arvonimi on arvokkain tunnustus, minkä valtiolta voi myöntää lääkärielle isänmaalle tehdyistä ammatillisista palveluista. Arkkiatrilille itselleen tärkein tunnustus on virkakisarten ja virkaveljien osoittama kunnioitus – ja lääkärikunnan vanhimman statuksen saavuttaminen.” Jo arvonimen myöntämismenettely antaa arkkiatrilille keskeisten lääkärijärjestöjen tuen ja lääkärikunnan luottamuksen. ”Arkkiatrin asema on vakiintunut yhteiskunnassa”, arvioi Pelkonen kokemansa perusteella ja jatkaa: ”ehkäpä se on merkki jostain vaikeasti määriteltävissä olevasta tarpeesta ja ainakin se kertoo lääkärikunnan arvostuksesta kansalaisten palvelijana” (Pelkonen 2009a). Arkkiatrin arvonimen haltija rinnastetaankin maassamme eri ammattiryhmien ylimpiin viranhaltijoihin.

Lääkärikunnan vanhimmalla ymmärretään lähinnä ammattikunnan kokenutta neuvonantajaa. Arkkiatrin kokemukseen liittyvä asiantuntemus on lääkärikunnan kannalta tärkeää, sillä juuri sitä tarvitaan niissä asioissa, jotka koskevat lääkärin ammatillisen toiminnan ongelmia ja tulkintoja. Pelkonen onkin

jotka koskevat lääkärrien tutkimustyön ja ammatin harjoittamisen eettisiä peruseriaatteita.

Pelkonen on toiminut urallaan lääkärinä, lääketieteen opiskelijoiden opettajana ja tiedemiehenä. Hän on ollut myös varapuheenjohtajana Valtakunnallisessa terveydenhuollon eettisessä neuvottelukunnassa (ETENE). Sen lisäksi hän on ollut pitkään mukana terveydenhuollon valistustyössä ja yleisölle tarkoitettujen julkaisujen toimitustyössä, mm. Hyvä Terveys -lehden toimitusneuvoston puheenjohtajana vuosina 1985–1996.

Lääkärikunta on pitänyt erityisen arvokkaana sitä, että Pelkonen on arkkiatrina osoittanut sitoutumisensa ammattiyhteisöön, olemalla läsnä ja käyttämällä sisäisen eheyden merkitystä korostavia puheenvuoroja niin suurissa juhlissa kuin vähäisemmissäkin kokoontumisissa. Hän on kirjoittanut tärkeinä pitämistään aiheista lukuisia artikkeleita lääketieteellisiin aikakauskirjoihin ja lehtiin sekä juhla kirjoituksia yhdistysten historiikkeihin ja muihin julkaisuihin. Lääkärien valmistumiseen aikaisemmin kuulunut lääkärinvala on otettu hänen aloitteestaan jälleen käyttöön vapaaehtoisena vuodesta 1997 lähtien (KUVA). Tällä on haluttu vahvistaa erityisesti lääkärin sitoutumista ammatin eettisten periaatteiden noudattamiseen (Pelkonen 1998, 2009b).

Pelkonen on myös todennut tehtävästään (2009a): ”Arkkiatri on puolueeton lääketieteen asiantuntija ja ammattikuntansa nöyrä palvelija. Lääkärikunnan palvelijana arkkiatri on kuunneltava herkällä korvalla, mitä ammattikunta odottaa ja vastattava odotuksiin, mutta edunvalvoja hän ei ole. Siksi tietty etäisyys on tarpeen itsenäisyyden ja uskottavuuden säilyttämiseksi. On oltava yhtä aikaa ammattikunnan sisällä ja sen ulkopuolella. Vain tällä tavalla arkkiatri voi uskottavasti osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun ja tuoda esille lääkärikunnan näkökohtia. Näin hän voi tukea ammattikuntansa tavoitetta luoda sellainen toimintaympäristö, jossa lääkäri voi harjoittaa ammattiaan eettisesti kestäväällä tavalla ja puolustaa potilaan oikeuksia. Puolueettomuus ja itsenäisyys ovat tarpeen myös soviteltaessa keskinäisiä ristiriitoja omassa piirissämme.”

1932 käsitellyt esityksissään erityisesti kysymyksiä,

KUVA. Valmistuvien lääkärien valatilaisuus Turun yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa 21.12.1999. Valan vastaanottivat dekaani Ilkka Välimäki, arkkiaatri Risto Pelkonen ja Lääkäriliiton tuolloinen toiminnanjohtaja Markku Äärimaa. Kuva: Suomen Lääkäriliiton kuva-arkisto.

Arkkiaatri terveydenhuollon valistajana

Pelkosella on arkkiaatri kautenaan ollut merkittävä osuus myös terveydenhuoltoa koskevan valistuksen jakajana kansalaisille. Väestön kannalta ajatellen eettisten kysymysten merkitys on korostunut terveydenhuollon järjestelmän ja potilaan välisissä suhteissa. Aikaisemmin tutkimus- ja hoitotapahtumassa olivat osallisina ensisijaisesti lääkäri ja potilas. Nykyään terveydenhuolto on lähes aina osaksi tai kokonaan yhteiskunnan tai muun yhteisön järjestämää tai tukemaa, jolloin hoidon toteuttamisessa on otettava huomioon myös sen saatavuus, oikeudenmukaisuus ja kustannusvaikutukset. Näiden lääkäriammattin itsenäisyyttä eli autonomiaa rajoittavien tekijöiden huomioon

ottaminen kuuluu nykyään osana kaikkien lääkäreiden toimintaa, mutta erityisesti niiden valvonnasta joutuvat vastaamaan hallinnollisissa tehtävissä toimivat lääkärit (Forsius 2003, Lääkärietiikka 2005).

Potilaan asemaa terveydenhuollon järjestelmissä on pyritty parantamaan lakien ja muiden säännösten avulla. Suomessa maaliskuussa 1993 voimaan tullut laki potilaan asemasta ja oikeuksista on aiheuttanut usein keskustelua eettisistä kysymyksistä terveyden- ja sairaanhoidon piirissä. Maaliskuussa 2005 voimaan tulleen hoitotakuulain mukaiset määräykset hoitoon pääsyn määräajoista eivät ole myöskään toteutuneet vielä monissa hoitolaitoksissa. Lisäksi talouden laskukausi on aiheuttanut tarvetta karsia niin valtion kuin kuntienkin kustannuksia, mikä on johtanut myös henki-

lökunnan vähentämiseen ja toisinaan myös hoidon laadun heikkenemiseen. Julkiset sairaanhoitolaitokset ovat tarpeen vaatiessa ostaneet palveluja muilta julkisilta tai yksityisiltä laitoksilta ja jopa ulkomailta, mikä vaikeuttaa mm. vastuukysymysten määrittämistä (Lääkärin etiikka 2005).

Nykyaikana kansalaiset ja julkinen sana odottavat ongelmatilanteissa asiantuntijoilta tietoa ja valistusta. Tässä tehtävässä arkkiatrilta vaaditaan terveydenhuollon monipuolista tuntemusta, kykyä hahmottaa elämäkokemuksensa ja tietämyksensä perusteella keskustelujen kohteeksi kohonneiden ilmiöiden merkitystä sekä löytää sopivat käsittelytavat. Asiantuntijana arkkiatrin on seurattava koko ajan terveydenhuollon kehitystä ja sen nopeasti muuttuvia aihepiirejä. Media tuo jatkuvasti esiin terveydenhuollon alueelta ylittäviä tai kohua herättäneitä tapahtumia ja menettelytapoja.

Asioita, joiden johdosta julkinen sana tai yksityiset kansalaiset ovat usein pyytäneet kannanottoja arkkiatrilta, ovat olleet mm. lasten rituaaliset ympärileikkaukset, kuoleman jouduttaminen eli aktiivinen eutanasia, potilasturvallisuuden parantaminen hoitovirheitä välttämällä, ensisijaisuuden määrittäminen eli priorisointi, vanhusten laitoshoido, potilaiden ja ammattihenkilökunnan väliset suhteet, pakkoimenpiteiden soveltaminen terveydenhuollossa, vaihtoehtoiset hoidot eli uskomuslääkintä ja valelääkärit (Pelkonen 2010).

Arkkiatrin suuren yleisön keskuudessa saavuttama luottamus on johtanut siihen, että hänen puoleensa käännytään usein myös yksityisissä asioissa apua ja neuvoja toivoen. Suuri osa yhteydenotoista on asiallisia, ja Risto Pelkonen on arkkiatrina pyrkinyt kiitettävästi ottamaan kantaa niihinkin mahdollisuuksien mukaan. Mutta toisaalta hän on tyytymättömien, pettyneiden ja katkeroituneiden ihmisten keskuudessa personoitunut samalla terveydenhuollossa johtohahmoksi, jota voidaan vaatia vastuuseen järjestelmässä tapahtuneista väärinkäytöksistä ja virheistä. Sen seurauksena hän ei ole myöskään säästynyt moitteilta, syytöksiltä ja jopa uhkauksilta (Pelkonen 2010).

Arkkiatrin asema tulevaisuudessa

Kun pohtii arkkiatrin työkenttää sellaisena, kuin se ilmenee arvonimen nykyisen haltijan aikana, voi vain ihmetellä, miten tällainen ”instituutio” voi ylipäätään olla mahdollinen pelkästään harrastuspohjalla, ilman mitään säännöksiä ja ulkoisia toimintaedellytyksiä. Risto Pelkosen toteuttaman toimintamallin mukaan arkkiatrilta edellytetään varsin mittavaa työpanosta ja jatkuvaa toimintakykyä. Arkkiatrin arvonimi on myönnetty tavallisesti vakinaisesta työstä eläkkeelle siirtyvälle tai eläkkeellä olevalle. Siinä elämänvaiheessa tarkoituksena on työstä luopuminen, ja silloin on myös yleensä varauduttava terveydentilan heikkenemiseen ikääntymisen seurauksena. Useilla on kuitenkin eläkeikään tullessaan edessä vielä 15–20 vuotta suuren henkisen vireyden aikaa.

Suomessa on ollut tähän saakka varsin yhtenäinen lääkärikunta, jonka jäsenistä vain hyvin pieni osa on Suomen Lääkäriliittoon kuulumattomia. Kun arkkiatrin arvonimen myöntäminen tulee seuraavan kerran ajankohtaiseksi, olisi toivottavaa, että keskeiset lääkärijärjestöt voisivat edelleen sopia yhteisestä ehdokkaasta. Miten lääkärikunta arkkiatrin arvonimen saajaan suhtautuu, riippuu paljon hänen kyvyistään ja toimintatavoistaan.

Vuosien varrella on tuotu joitakin kertoja esiin ajatus, että arkkiatrin arvonimi voitaisiin myöntää samanaikaisesti useammalle kuin yhdelle lääkärielle. Se vaatisi voimassa olevan asetuksen muuttamista, mikä taas on tasavallan presidentin tehtävään valitun henkilön vallassa. Jos arkkiatreja on samanaikaisesti useampia, joudutaan luopumaan arvonimeen nykyisin liitetystä lääkärikunnan vanhimman käsitteestä. Tämä ratkaisu vähentäisi selvästi arkkiatrin arvostettua asemaa sekä lääkärikunnan että luultavasti myös suuren yleisön ja julkisen sanan keskuudessa (Pelkonen 2009a).

Asiaa pohtiessani olen päätenyt siihen käsitykseen, että arkkiatrin arvonimen myöntäminen voisi säilyä ennallaan ja että instituutio saisi muotoutua kulloinkin vallitsevan tilanteen, arkkiatrin henkilökohtaisten ominaisuuksien sekä ajankohdan tarpeiden ja mahdollisuuksien mukaisesti. ■

KIRJALLISUUTTA

- Forsius A. Arkkiatrin arvonimi ja Suomen arkkiatrit. *Suom Lääkäril* 1992;9: 845–9.
- Forsius A. Lääkärin ammatillisen itseenäisyyden kehitysvaiheita. *Suom Lääkäril* 2003;25–26:2887–91.
- Hopeinen puu. Arvo Ylppö – koko kansan arkkiatri. Teoksessa: Hopeinen puu. Arvo Ylpön muistomerkki – Suomen arkkiatrit. Suomen Lääkäriliitto. Helsinki 2009, s.14–18.
- Kouvalainen K. Suomen arkkiatrit kautta aikojen. *Suom Lääkäril* 1997;17: 2065–80.
- Lääkärin etiikka, 6. painos. Suomen Lääkäriliitto. Joensuu 2005.
- Oker-Blom, N. Arkkiatri – arvonimi ja sen kantajat. *Duodecim* 1987;103:1153–6.
- Pelkonen R. Arkkiatrin arvonimi ja asema. Teoksessa: Hopeinen puu. Arvo Ylpön muistomerkki – Suomen arkkiatrit. Suomen Lääkäriliitto. Helsinki 2009(a), s. 4–5.
- Pelkonen R. Arkkiatrin tervehdys, Hyvän toveruuden asialla. Teoksessa: Kyminlaakson Lääkäriseurasta Päijät-Hämeen Lääkäriseuraksi 1909–2009. Toim. Arno Forsius ym. Helsinki 2009(b), s. 9–11.
- Pelkonen R. Juniorit ja seniorit – oppimisesta ja opettamisesta. Teoksessa: Vuosisata terveydeksi. Tampereen Lääkäriseura. Toim. Pauli Ylitalo, Raimo Sepälä, Timo Pitkämä ym. Jyväskylä 1998, s. 248–56.
- Pelkonen R. Radiohaastattelu Yleisradion YLE1:n ohjelmassa Reseptori 11.3.2010b: Arkkiatri Risto Pelkonen ja Leena Mattila keskustelevat.

ARNO FORSIUS, LKT, professori